

VICTOR HENRI RUTGERS

Politicus, professor, verzetsheld

V.H. Rutgers (1877–1945) was van 1928 tot 1945 hoogleraar Romeins recht en strafrecht; van 1940 tot 1942 was hij rector magnificus.

Gjalt Zondergeld

De herinnering aan Victor Henri Rutgers zal altijd verbonden blijven met zijn moedig optreden tijdens de Duitse bezetting, dat hem uiteindelijk zijn leven zou kosten. Hij was daarmee de enige rector van een Nederlandse universiteit die vanwege zijn verzetswerk door de Duitsers werd omgebracht. Voordat Rutgers in 1928 hoogleraar werd, was hij actief in de politiek en op tal van andere terreinen. Ook als hoogleraar bleef hij maatschappelijk zeer betrokken: zo vertegenwoordigde hij Nederland in conferenties en commissies van de Volkenbond. Al tijdens de jaren dertig zette hij zich in voor het opvangen van joodse vluchtelingen in Nederland en leverde hij scherpe kritiek op het Derde Rijk. Tijdens de Duitse bezetting koos Rutgers voor een principiële houding van verzet. Wie was deze Rutgers en welke overtuigingen lagen ten grondslag aan zijn keuzes?

STUDIE EN POLITIEKE LOOPBAAN — Victor Rutgers was afkomstig uit een erudiete familie. Hij was de zoon van de theoloog F.L. Rutgers, medestander van Abraham Kuyper en een van de eerste hoogleraren aan de Vrije Universiteit. Victor studeerde rechten aan de VU en aan de Rijksuniversiteit in Groningen. In 1902 promoveerde hij op stellingen aan de Universiteit van Amsterdam, waarna hij zich als advocaat vestigde in Amsterdam. In 1907 verhuisde hij met zijn gezin naar Hilversum, waar hij in 1909 lid werd van de gemeenteraad voor de Antirevolutionaire Partij. Dit was het begin van een gevarieerde politieke loopbaan. Vanaf 1908 combineerde hij zijn raadslidmaatschap met het lidmaatschap van de Staten van Noord-Holland. In 1912 werd hij gekozen in de

Tweede Kamer. Van 1915 tot 1919 was hij burgemeester van Boskoop. In dat laatste jaar werd hij ook gekozen in de Staten van Zuid-Holland, een functie die hij combineerde met zijn Kamerlidmaatschap tot 1925.

In de Tweede Kamer liet Rutgers veel van zich horen; hij bleek een veelzijdig Kamerlid. Na het vertrek van Abraham Kuyper als fractie- en partijleider miste de antirevolutionaire fractie aanvankelijk een opvallende leider. Rutgers viel nu op door zijn scherpzinnigheid, hoewel hij zich volgens P.J. Oud soms te veel vastbeet in kleinigheden. Van 1919 tot 1925 was hij fractievoorzitter, met een onderbreking in 1922, toen Hendrik Colijn als fractievoorzitter optrad. In de fractie schroomde hij niet zijn eigen koers te varen. Zo stemde hij in 1919 voor een initiatiefwet betreffende de invoering van het actief vrouwenkiesrecht. Scherp keerde hij zich tegen iedere beperking van het kiesrecht, vanuit de overtuiging dat 'den eenvoudigen daglooner dezelfde waarde of misschien meer waarde heeft dan die van den geleerde'. Bij de behandeling van de Arbeidswet van minister Aalberse in 1919 diende hij een amendement in voor verkorting van de arbeidstijd van winkelpersoneel. Intensief mengde hij zich in de discussie over de toetreding van Nederland tot de Volkenbond. De Volkenbond was opgericht na de Eerste Wereldoorlog ter voorkoming van een nieuwe wereldoorlog. Toetreding van Nederland werd gezien als in feite het opgeven van de strikte neutraliteit. Rutgers was echter een groot voorstander; hij zag in de Volkenbond een waardevolle poging om een internationale rechtsorde te creëren.

In 1925 werd Rutgers minister van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen in het eerste kabinet-Colijn. De snelle val van dit kabinet betekende voor Rutgers het einde van zijn politieke loopbaan, al zou hij nog wel in diverse andere functies het land dienen. Zo gaf hij in 1926 leiding aan de staatscommissie voor onderwijs. Rutgers publiceerde in deze jaren regelmatig in de antirevolutionaire kranten *De Standaard* en *De Rotterdammer* en hij was redactielid van *Stemmen des Tijds*.

Als overtuigd aanhanger van de Volkenbondsgedachte was hij sinds 1933 voorzitter van de Vereniging voor Volkenbond en Vrede. In 1929 trad hij op als Nederlands vertegenwoordiger in de Commissie voor Arbitrage en Veiligheid van de Volkenbond. Hij maakte deel uit van het Scheidsgerecht Duitsland-Roemenië en speelde als feitelijk voorzitter van de Nederlandse delegatie een belangrijke rol op de internationale

Ontwapeningsconferentie, die na jarenlange voorbereiding in februari 1932 in Genève werd geopend. Hij pleitte daar voor gelijktijdige en internationale ontwapening.

HOOGLERAAR — Hoewel Rutgers op wetenschappelijk terrein geen groot werk had gepubliceerd werd hij in 1928 tot hoogleraar in Romeins recht en strafrecht aan de VU benoemd juist vanwege zijn veelzijdige ervaring in het maatschappelijke en politieke leven. In zijn eerste rectorale rede van 1933, 'Strafrecht en Rechtsstaat', verwierp hij de nationaalsocialistische staat principieel. Dat deed hij ook op de in Berlijn in 1935 georganiseerde internationale conferentie over strafrecht en gevangeniswezen. In mei 1936 werd hij voorzitter en de drijvende kracht van het Protestants Hulpcomité voor Uitgewekenen van Ras en Geloof, dat zich inzette voor het opvangen van protestants-joodse vluchtelingen. Ruim zeshonderd van deze vluchtelingen werden door dit comité opgevangen.

Bij zijn studenten verwierf Rutgers veel populariteit door zijn gemakkelijke omgang. Laat op de avond bezocht hij regelmatig de studentensociëteit om in alle rust een biertje te komen drinken en een discussie aan te gaan, waarin hij zich altijd fel en scherpzinnig weerde. Volgens sommigen had hij amper slaap nodig en werkte hij tot diep in de nacht door, staande achter zijn lessenaar om niet in slaap te vallen.

RECTOR IN OORLOGSTIJD — Na de Duitse inval, in mei 1940, werd Rutgers door de senaat tot rector gekozen, hoewel volgens het rooster D. Nauta aan de beurt was (het rectoraat werd destijds bij toerbeurt door de hoogleraren vervuld). Rutgers zou zich, gedragen door zijn vast geloof en zijn zuiver rechtsgevoel, in die verantwoordelijke positie een echte held tonen. Iedere ideologische aanpassing aan de Duitse bezetters werd door hem afgewezen, al ging hij er aanvankelijk van uit dat op grond van het internationaal afgesproken oorlogsrecht de bezetter de overheidsmacht diende uit te oefenen. Toen bleek dat het Duitse bewind ernaar streefde Nederland tot een nationaalsocialistisch land te maken, was Rutgers een van de eersten die daartegen openlijk protesteerde. Samen met Colijn en oud-minister J.R. Slotemaker de Bruïne sprak Rutgers in de zomer van 1940 op een reeks van openbare bijeenkomsten van de ARP en de CHU zonder een blad voor de mond

te nemen. Op de eerste van deze bijeenkomsten, 10 augustus 1940 in Amsterdam, trad Rutgers als voorzitter op. Hij wees erop dat de Duitsers volgens het Landoorlogreglement van 1907 verplicht waren de bestaande wetten te eerbiedigen. Gedurende de bezetting zouden dus nooit hervormingen in het staatsbestel kunnen worden doorgevoerd, zoals de NSB en de Nederlandse Unie wilden. 'Het Nederlandsche volk verloochent een geschiedenis van meer dan drie eeuwen niet', riep Rutgers de juichende menigte toe. Dappere woorden die een enorme stimulans tot geestelijk verzet gaven.

Samen met zijn collega-hoogleraren in de rechten van de andere universiteiten ondertekende Rutgers op 15 oktober 1940 een nota gericht aan de Duitse rijkscommissaris A. Seyss-Inquart, waarin het ontslag van joodse personeelsleden uit overheids- en semi-overheidsdiensten werd veroordeeld. Een week later hield Rutgers de Diesrede over de invloed van het christendom op het Romeinse recht. Hierin beklemtoonde hij op niet mis te verstane wijze de invloed van het christendom speciaal op het publiekrecht. Drie dagen later werd hij gearresteerd, vermoedelijk vanwege zijn ondertekening van de nota tegen de antijoodse maatregelen. Toen hij na drie weken weer werd vrijgelaten moest hij zich bezighouden met het probleem dat A.A. van Schelven, hoogleraar geschiedenis aan de VU, had geschapen door openlijk partij te kiezen voor het fascistische Nationaal Front. Rutgers maakte hem duidelijk dat hij zich met deze stap buiten de VU-gemeenschap dreigde te plaatsen. Onder druk van het VU-bestuur bedankte Van Schelven in januari 1941 voor Nationaal Front.

Enkele weken later verbood Rutgers het dragen van uniformen in de gebouwen van de VU, wat zich uiteraard uitsluitend tegen NSB-leden richtte. Toen de Duitsgezinde secretaris-generaal van onderwijs J. van Dam vanaf oktober 1941 verbood joodse studenten in te schrijven of zelfs maar toe te laten tot de universiteitsbibliotheek, trok Rutgers zich daar niets van aan. In november 1941 liet hij de door de nazi's als 'half-Joods' betitelde Martha van Konijnenburg haar aan de UvA begonnen rechtenstudie voortzetten aan de VU. In december 1941 en april 1942 gaf hij joodse juristen toestemming de VU-bibliotheek te bezoeken, omdat hij stelde dat deze bibliotheek als niet-openbare instelling moest worden beschouwd.

In oktober 1941 aanvaardde hij een nieuwe benoeming tot rector ondanks Duits protest. Een maand later publiceerde hij in het *Nederlands Juristenblad* een artikel waarin hij stelde dat een rechter zou moeten aftreden als hij meende de Duitse verordeningen niet meer met zijn rechtsgevoel te kunnen verenigen. Toen Van Dam met ingang van september 1942 voor alle eerstejaars studenten deelname aan de Nederlandse Arbeidsdienst verplicht stelde, besloot het VU-bestuur op voorstel van Rutgers geen jonge studenten meer in te schrijven. In het geheim werden zij echter wel degelijk ingeschreven.

IN HET VERZET — Ook buiten universitair verband was Rutgers actief in het verzet. Hij gaf onder meer leiding aan het zogenoemde Schoolverzet. Als voorzitter van de Bond van Verenigingen voor Christelijk Voorbereidend Hoger en Middelbaar Onderwijs keerde hij zich principieel tegen de pogingen van de Duitsers greep te krijgen op het benoemingsbeleid. Hij adviseerde schoolbesturen hoe ze deze regeling konden ontwijken. Vanaf maart 1942 trad Rutgers op als voorzitter van het ondergronds georganiseerde verzet van het protestants-christelijke onderwijs tegen verdergaande pogingen tot nazificering. Rutgers maakte ook deel uit van het ondergronds werkende partijbestuur van de ARP en had enige tijd de leiding van de partij.

Begin april 1943 werd Rutgers opnieuw gearresteerd. Na opgesloten te zijn geweest in de strafgevangenis in Scheveningen, werd hij in september 1943 weer op vrije voeten gesteld. Onmiddellijk stortte hij zich weer in het verzet. Voor zijn arrestatie was hij al betrokken geweest bij de oprichting van het illegale blad *Trouw* in januari 1943. Hierin leverde hij vanuit juridisch standpunt kritiek op het plegen van moordaanslagen door het verzet. In april 1944 werd Rutgers voor de derde keer gearresteerd, nu bij een poging per schip naar Engeland te komen. Doel van deze tocht was de Nederlandse regering te informeren over de bij het gereformeerde verzet levende denkbeelden, met name over de opbouw van Nederland na de bevrijding. Met vier anderen vertrok hij in de avond van 26 april 1944 vanuit de haven van Dordrecht. Veertig kilometer uit de kust ging het mis: de motor begaf het. Drie dagen dobberde de boot stuurloos op zee en dreef uiteindelijk terug naar de Zeeuwse kust. Rutgers en zijn tochtgenoten werden gevangen geno-

men en tot een aantal jaren tuchthuisstraf veroordeeld. Op 5 februari 1945 zou hij totaal uitgeput overlijden in een gevangenis in het Duitse Bochum.

Voor Rutgers was al vóór de Duitse inval de keuze tussen goed en fout niet moeilijk geweest. Van toegeven aan het nationaalsocialisme zou nooit sprake mogen zijn. Ook tijdens de bezetting gaf hij geen duimbreed toe aan de in zijn ogen onrechtvaardige eisen van de bezetters en hun collaborateurs. Hij is die weg gegaan tot het bittere einde.